

2A Jatkuvat satunnaismuuttujat

Tuntitehtävät

2A1 (Palkkajakauman malli.) Satunnaisesti valitun palkansaajan kuukausiansiota (eur) mallinnetaan satunnaismuuttujalla X , jolla on tiheysfunktio

$$f(x) = \begin{cases} \alpha c^\alpha x^{-\alpha-1}, & x > c, \\ 0, & \text{muuten,} \end{cases}$$

missä $\alpha = 1.6$ ja $c = 1500$.

- Laske X :n kertymäfunktio ja piirrä siitä kuva.
- Määritä X :n arvojoukko, eli miten pieniä ja miten suuria arvoja X voi saada?
- Laske todennäköisyys, että satunnaisesti valittu palkansaaja ansaitsee yli 15 000 eur/kk.
- Määritä sellainen ansiotaso z , että tasan 90% palkansaajista ansaitsee alle z euroa kuukaudessa.

Ratkaisu.

- (a) Kertymäfunktion arvo pisteessä $x > c$ saadaan integraalina

$$F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt = \int_c^x f(t) dt = \alpha c^\alpha \int_c^x t^{-\alpha-1} dt = \alpha c^\alpha \left[-\alpha^{-1} t^{-\alpha} \right]_c^x = 1 - c^\alpha x^{-\alpha}.$$

Pisteissä $x \leq c$ kertymäfunktion arvo on $F(x) = 0$. Näin ollen

$$F(x) = \begin{cases} 1 - c^\alpha x^{-\alpha}, & x > c, \\ 0, & \text{muuten.} \end{cases}$$

- Koska $f(x) > 0$ kaikilla $x > c$ ja koska f on jatkuva välillä (c, ∞) , todetaan että X saa mielivaltaisia arvoja välillä $(1500, \infty)$.
- Kysytty todennäköisyys on $1 - F(15000) = c^\alpha x^{-\alpha} = 1500^{1.6} \times 15000^{-1.6} \approx 2.51\%$.
- Merkitään $u = 0.90$ ja ratkaistaan yhtälö $F(z) = u$ eli $c^\alpha x^{-\alpha} = 1 - u$, josta saadaan

$$z = \frac{c}{(1 - u)^{1/\alpha}} = \frac{1500}{0.10^{1/1.6}} \approx 6325.45.$$

Mallin mukaan siis 90% palkansaajista ansaitsee alle 6325.45 euroa ja 10% palkansaajista yli kyseisen tason. Lukua $z = 6325.45$ kutsutaan X :n jakauman 90% kvantiiliksi (tai fraktiiliksi).

Tässä tehtävässä tarkasteltu jakauma on nimeltään Pareto-jakauma muotoparametrina $\alpha = 1.6$ ja skaalaparametrina $c = 1500$.

2A2 (Molemmat myöhässä.) Tässä tehtävässä tutkimme yksinkertaista kahden muuttujan *jatkuvaa yhteisjakaumaa*. Monen muuttujan integraalilaskennasta tarvitsemme vain seuraavan yksinkertaisen huomion: Jos kahden muuttujan funktion arvo on jossain alueessa vakio, niin funktion integraali kyseisessä alueessa on alueen pinta-ala kertaa kyseinen vakio.

Ulla saapuu U minuuttia ja Venla V minuuttia myöhässä sopimastaan lounastapaamisesta, jonka piti alkaa klo 12:00. Kumpikin myöhästymisaika noudattaa jatkuvan välin $[0, 60]$ tasajakaumaa ja ne ovat toisistaan riippumattomat.

- (a) Selvitä U :n jakauman tiheysfunktio f_U , V :n jakauman tiheysfunktio f_V sekä U :n ja V :n yhteisjakauman tiheysfunktio $f_{U,V}$.
Opastus: Lue luentomonisteen luvut 2.3–2.6. U ja V ovat jatkuvasti tasajakautuneita. Yhteisjakauman tiheyteen käytä lausetta 2.10. Ilmoita sekä funktion lauseke, että se millä muuttujien arvoilla se pätee. Muualla se on varmaan nolla?
- (b) Laske todennäköisyys, että Ulla saapuu ennen klo 12:20.
Opastus: Käytä pelkästään U :n jakaumaa.
- (c) Laske geometrian avulla todennäköisyys, että Ulla saapuu ennen klo 12:15 ja Venla saapuu klo 12.30 ja 12:45 välillä.
Opastus: Väritä $[0, 60] \times [0, 60]$ -neliöön yllämainittua tapahtumaa vastaava suorakulmio ja selvitä sen pinta-ala. Käytä sitten tehtävänannossa annettua vihjettä kahden muuttujan integraalista.
- (d) Laske (c)-kohdan todennäköisyys ilman geometriaa, hyödyntämällä U :n ja V :n riippumattomuutta.
Opastus: Osaat laskea U :ta koskevien tapahtumien todennäköisyyksiä, ja V :tä koskevien tapahtumien todennäköisyyksiä. Käytä kaavaa (2.17).
- (e) Laske todennäköisyys, että Ulla saapuu yli 30 minuuttia Venlan jälkeen. Käytä samaa piirtämistekniikkaa kuin (c)-kohdassa.
Opastus: Alueen päättely vaatii hiukan miettimistä. Kokeile kiinnittää V :lle jokin arvo ja tutki, millainen U on silloin oltava. Kun alue on selvillä ja piirretty, selvitä sen pinta-ala. Muistele, miten kolmion pinta-ala lasketaan.

Ratkaisu.

- (a) U ja V noudattavat molemmat välin $[0, 60]$ tasajakaumaa, jolla on tiheysfunktio

$$f_U(x) = f_V(x) = \begin{cases} \frac{1}{60}, & 0 < x < 60, \\ 0, & \text{muuten.} \end{cases}$$

Koska U ja V ovat riippumattomat, voidaan yhteisjakauman tiheysfunktio kirjoittaa tulomuodossa $f_{U,V}(x, y) = f_U(x)f_V(y)$. Näin ollen yhteisjakaumalla on tiheysfunktio

$$f_{U,V}(x, y) = \begin{cases} \frac{1}{3600}, & 0 < x < 60, 0 < y < 60, \\ 0, & \text{muuten.} \end{cases}$$

Tämä yhteisjakauma on neliön $[0, 60] \times [0, 60]$ tasajakauma. Kannattaa huomata, että tiheys on neliön sisällä kaikkialla sama vakio, eli tasainen (josta jakauma saa nimensä).

(b) Kysytty todennäköisyys on

$$\int_0^{20} f_U(x) dx = 20 \times \frac{1}{60} = \frac{1}{3}.$$

(c) Edellä laskettiin, että yhteisjakauman tiheys on kaikkialla neliössä $[0, 60] \times [0, 60]$ sama vakio $1/3600$. Nyt tarkasteltavaa tapahtumaa vastaa neliö $A = [0, 15] \times [30, 45]$, sillä jos lukupari (U, V) on tässä neliössä, niin Ulla on saapunut viimeistään 15 min myöhässä ja Venla 30–45 min myöhässä. Neliön A pinta-ala on 225. Todennäköisyys, että (U, V) osuu tähän neliöön, on tiheysfunktion $1/3600$ integraali neliön yli, eli (vihjeen mukaisesti)

$$225 \times (1/3600) = 225/3600 = 1/16 = 6.25\%.$$

Todennäköisyys on itse asiassa neliön A pinta-alan osuus koko neliön $[0, 60] \times [0, 60]$ pinta-alasta. Mieti miksi. (Vihje: Tiheysfunktio on vakio.)

(d) Riippumattomuuden perusteella

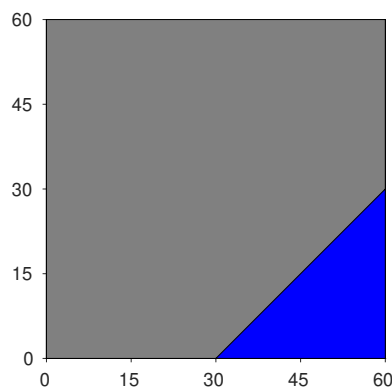
$$P(U < 15, 30 < V < 45) = P(U < 15) P(30 < V < 45) = \frac{1}{4} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{16}.$$

Tämä tulos on sama kuin (c)-kohdassa, niin kuin pitääkin.

(e) Tarkasteltava tapahtuma voidaan kirjoittaa muodossa $\{(U, V) \in A\}$, missä

$$A = \{(x, y) : x \geq y + 30\}.$$

Aluetta voi päätellä esim. seuraavasti. Korkeudella $y = 0$ alueeseen kuuluvat pisteet, joissa $x \geq 30$. Korkeudella $y = 10$ ne pisteet, joissa $x \geq 40$, ja niin edelleen. Itse asiassa aluetta A rajoittaa suora $x = y + 30$ (ja lisäksi (U, V) :n arvojoukkoa kuvaavan neliön rajat) ja alue on suorasta oikealle. Kuvasta nähdään, että alue on muodoltaan kolmio.

Kolmion A pinta-ala on $\frac{1}{2} \times 30^2 = 450$. Näin ollen kysytty todennäköisyys on

$$P(U \geq V + 30) = \frac{450}{3600} = 1/8 = 12.5\%.$$

Kotitehtävät

2A3 (Satelliitin toiminta) Maata kiertävässä satelliitissa on anturi, jonka toiminta-aika X (yksikkönä vuosi) noudattaa eksponenttijakaumaa *taajuusparametrilla* $\lambda = 0.5$ (yksikkönä 1/vuosi).

- Etsi eksponenttijakauman tiheys- ja kertymäfunktio luentomonisteesta tai luentokalvoilta (1B). Tarkista kertymäfunktioita derivoimalla, että siten saadaan tiheysfunktio.
- Käyttäen kertymäfunktioita, laske todennäköisyydet tapahtumille $A = \{X \leq 1\}$, $B = \{X > 4\}$, ja $C = \{4 < X \leq 5\}$. Ilmoita tulokset ainakin kuudella desimaalilla. Selitä sanoin, mitä nämä kolme tapahtumaa tarkoittavat.
- Käyttäen b-kohdan tuloksia ja ehdollisen todennäköisyyden määritelmää, laske todennäköisyys $P(C | B)$. Selitä sanoin mitä tässä laskettiin. Vertaa tapahtuman A todennäköisyyteen.
- Tarkastellaan hyvin lyhyttä aikaväliä $h = 0.01$ (vuotta). Jos anturi on kestänyt johonkin ajanhetkeen asti, mikä on todennäköisyys, että se hajoaa seuraavan h vuoden aikana? Vertaa tätä todennäköisyyttä lukuun λh ja selitä, miksi λ :aa kutsutaan eksponenttijakauman taajuusparametriksi (engl. rate parameter).

Arviointiohje. 0.5 pistettä per kohta. Tehtävän kokonaispistemäärä pyöristetään ylöspäin lähimpään kokonaislukuun.

Ratkaisu.

- Kertymäfunktio on pisteissä $t > 0$

$$F(t) = 1 - e^{-\lambda t}$$

ja nolla muualla (eli pisteissä $t \leq 0$). Derivoimalla tätä t :n suhteen saadaan funktio

$$F'(t) = \lambda e^{-\lambda t},$$

kun $t > 0$, ja nolla muualla, eli se tiheysfunktio joka pitikin saada.

(b)

$$P(A) = P(X \leq 1) = F(1) = 1 - e^{-0.5 \cdot 1} \approx 0.393470$$

$$P(B) = P(X > 4) = 1 - F(4) = e^{-0.5 \cdot 4} \approx 0.135335$$

$$P(C) = P(4 < X \leq 5) = F(5) - F(4) = (1 - e^{-0.5 \cdot 5}) - (1 - e^{-0.5 \cdot 4}) \approx 0.053250$$

Selitys:

- A = anturi hajoaa ensimmäisen vuoden aikana
- B = anturi toimii ainakin neljä vuotta
- C = anturi toimii jonkin ajan välillä 4–5 vuotta; toisin sanoen, kun alkuketkestä on kulunut neljä vuotta, anturi toimii vielä, mutta hajoaa sitten seuraavan vuoden aikana.

(c) Huomataan, että $C \subseteq B$, joten $P(C \cap B) = P(C)$. Ehdollisen todennäköisyyden määritelmästä

$$P(C|B) = \frac{P(C \cap B)}{P(B)} \approx \frac{0.053250}{0.135335} \approx 0.393470.$$

Riippuen välitulosten tarkkuudesta viimeiset desimaalisi voivat vähän poiketa. Tulos 0.393470 laskettiin täydellä konetarkkuudella.

Tässä laskettiin todennäköisyys, että anturi hajoaa viidennen vuoden aikana, **jos** se on toiminnassa vielä neljän vuoden jälkeen eli viidennen vuoden alkaessa.

Havaitaan (numeerisesti), että $P(C|B) = P(A)$. Toisin sanoen, anturilla oli noin 40% todennäköisyys hajota *ensimmäisen* vuoden aikana; mutta **jos** se on kestänyt neljä vuotta, sillä on *siinä tapauksessa* tämä sama 40% todennäköisyys hajota *seuraavan* vuoden aikana.

Tätä ominaisuutta kutsutaan eksponenttijakauman *muistittomuudeksi*. Toisin sanoen, riippumatta siitä, kuinka kauan anturi on kestänyt, sillä aina sama todennäköisyys hajota *seuraavan* vuoden (tms. ajanjakson) aikana. Tämä on *eksponenttijakauman erikoisominaisuus*.

Voidaan hyvin kuvitella tilanteita, joissa jonkin laitteen elinikä *ei noudata* eksponenttijakaumaa, jos esimerkiksi vanhalla laitteella onkin suurempi (tai pienempi) todennäköisyys hajota kuin uudella.

(d) Muistittomuusominaisuuden perusteella sillä ei ole merkitystä, kauanko anturi on kestänyt. Sen todennäköisyys hajota seuraavan h vuoden aikana on sama kuin oli sen todennäköisyys ensimmäisten $h = 0.01$ vuoden aikana, eli

$$P(X \leq h) = 1 - e^{-\lambda h} = 1 - e^{-0.005} \approx 0.004988.$$

Tämä on numeerisesti lähellä lukua $\lambda h = 0.5 \cdot 0.01 = 0.005$.

Selitys: Kullakin lyhyellä aikavälillä (jos anturi vielä toimii aikavälin alkaessa) hajoamistapahtumia on odotettavissa taajuudella 0.5 hajoamista vuodessa.

2A4 (Sumea logiikka.) Sumeassa logiikassa lauseilla on 0-1 totuusarvon sijasta reaaliarvoinen totuusarvo välillä $[0, 1]$. Tutkijat mallintavat erään lauseen totuusarvoa satunnaismuuttujalla X , jolla on tiheysfunktio

$$f(x) = \begin{cases} cx(1-x), & 0 \leq x \leq 1, \\ 0, & \text{muuten.} \end{cases}$$

- (a) Etsi vakion c arvo.
- (b) Laske X :n kertymäfunktio ja piirrä siitä kuva.
- (c) Laske todennäköisyys, että totuusarvo on vähintään 0.75.
- (d) Määritä jakauman moodi eli piste, jossa tiheysfunktio $f(x)$ saavuttaa suurimman arvonsa.

Arviointiohje. 0.5 pistettä per kohta. Jos ei ole osannut ratkaista vakion c arvoa, mutta kohdat (b)-(d) ovat kuitenkin oikein (vakion arvoa vaille), saa kustakin silti 0.5 pistettä. (b)-kohdassa ei tarvitse erikseen merkata, millä arvoilla kertymäfunktio saa arvon 0 tai 1. Tehtävän kokonaispistemäärä pyöristetään ylöspäin lähimpään kokonaislukuun.

Ratkaisu.

- (a) Tiheysfunktion tulee integroitua ykköseksi yli määrittelyalueensa, eli nyt tulee siis olla,

$$1 = \int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx = \int_0^1 cx(1-x) dx.$$

Koska,

$$\int_0^1 x(1-x) dx = \int_0^1 x - x^2 dx = \left| \frac{1}{2}x^2 - \frac{1}{3}x^3 \right|_0^1 = \frac{1}{2} - \frac{1}{3} = \frac{1}{6},$$

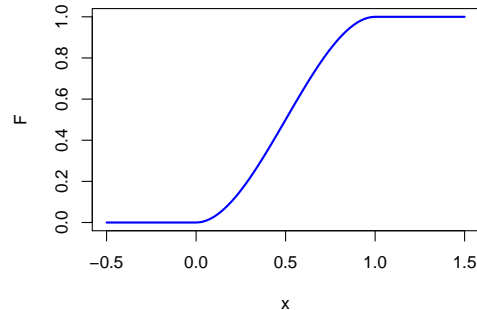
tulee siis olla $c = 6$.

- (b) Koska kaikki jakauman todennäköisyysmassa on välillä $[0, 1]$, tulee olla $F(x) = 0$, kun $x < 0$, ja $F(x) = 1$, kun $x > 1$. Kertymäfunktion arvo pisteessä $0 \leq x \leq 1$ saadaan integraalina

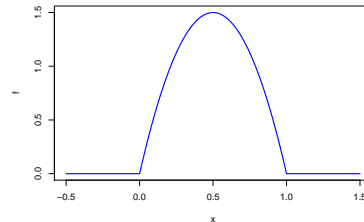
$$F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt = \int_0^x f(t) dt = 6 \int_0^x t(1-t) dt = 6 \left| \frac{1}{2}t^2 - \frac{1}{3}t^3 \right|_0^x = x^2(3-2x).$$

Näin ollen kertymäfunktio ja sen kuvaaja ovat

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0, \\ x^2(3-2x), & 0 \leq x \leq 1, \\ 1, & x > 1. \end{cases}$$

- (c) Kysytty todennäköisyys on $P(X \geq 0.75) = 1 - P(X < 0.75) = 1 - F(0.75) = 1 - (0.75)^2 \cdot (3 - 2 \cdot 0.75) \approx 15.6\%$.
- (d) Välin $[0, 1]$ ulkopuolella tiheysfunktio on nolla, joten maksimikohdan tulee löytyä tämän välin sisältä. Välillä $[0, 1]$ tiheysfunktio on alaspäin aukeava paraabeli $f(x) = -6x^2 + 6x$, joka saa välin päätepisteissä arvon nolla, joten maksimikohta löytyy siis paraabelin derivaatan nollakohdasta.

Välillä $[0, 1]$,

$$f'(x) = -12x + 6,$$

joka menee nolleen kun $x = 1/2$, joten maksimi saavutetaan tässä pisteessä. Löydetty piste on satunnaismuuttujan X moodi, eli tietyssä mielessä kaikkein todennäköisin satunnaismuuttujan arvo (kaikista pisteistä sen ympäristössä on eniten todennäköisyysmassaa).